

ОБЩИЕ И ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ЗВУЧАЩЕЙ РЕЧИ (на материале литовского языка)

В статье рассматриваются вопросы речевой интонации, универсальных и индивидуальных функций интонации. Особое внимание уделяется интонационно-звуковым средствам, интонационной системе и ее элементам, особенностям индивидуальной экспрессии.

Ключевые слова: речевая интонация; универсальные и индивидуальные функции интонации; интонационно-звуковые средства; интонационная система и ее элементы; особенности индивидуальной экспрессии.

Įvadas

Intonacija¹ yra seniausia ir universaliausia kalbos priemonė, savo prigimtimi ir būtimi susijusi su kalbėjimu, sakytine (garsine) kalba, pasižyminti didžiulėmis turinio raiškos ir poveikio galimybėmis. Intonacijos svarbą bei poveikio jėgą nurodo visų laikų iškalbos meno žinovai ir mokytojai, tačiau jos tyrimo ir suvokimo problemos daugelyje kalbų aktualios iki šiol.

Intonacija visose kalbose susideda iš tų pačių pagrindinių akustinių komponentų (tono, trukmės, intensyvumo ir tembro), tačiau kiekvienoje kalboje išsiskiria savita garsine išraiška, sąlygota tos kalbos garsinės struktūros ypatumų. Intonacija, skirtingai nuo segmentinių kalbos elementų, yra žymiai įvairesnė raiškos ir poveikio galimybių atžvilgiu, tad iki šiol nelengva atskirti emocinę ir neemocinę, t. y. neutraliąją, intonaciją, nustatyti jos sandarą ir funkcijas.

Intonacija yra garsinė kalbos priemonė. Svarbu pabrėžti, kad ji „gimsta“ ir gyvena sakytinėje kalboje tiek, kiek trunka kalbos aktas; rašytinėje kalboje — intonacinės raiškos galimybės labai ribotos, čia ji jau nebegali betarpiškai atlikti didesnės dalies savo funkcijų —

---

¹ Lietuvių kalboje intonacija apibūdinama kaip „garsinių priemonių kompleksas, apiforminantis šnekamosios kalbos sakinį, arba frazę“ (Lietuvių kalbos enciklopedija. Sud. K.Morkūnas. Vilnius: Mokslo ir ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 259).

būti jausmų, emocijų įtaigos, paveikos ir t.t. raiškos priemone (jei šių jos galimybių papildomai nenurodo, pavyzdžiui, meninio teksto autorius).

Kiekvienos kalbos intonacija turi universalių, pasikartojančių ir kitose kalbose, funkcijų bei taip pat specifinių, būdingų tik tai kalbai, fonetinės išraiškos požymių.

Akivaizdu tai, kad kiekvienoje konkrečioje kalboje bendrosios intonacijos funkcijos ir raiškos galimybės, lyginant su kitomis kalbomis, yra nulemtos tos kalbos gramatinės sandaros ir sąveikos su intonacija įpatumų¹; taip pat būtina pabrėžti, kad intonacinės raiškos specifika vienoje kurioje nors kalboje yra sąlygota ne tik tos kalbos garsinės sandaros įpatumų, bet ir individualiomis komunikacijos akto dalyvių galimybėmis pasirinkti ir panaudoti būtent tas intonacines-garsines raiškos priemones, kurios maksimaliai tiksliai, įtikinamai ir įtaigiai suformuos bei išreikš pasakymo turinį.

Viena svarbiausių, esminių intonacijos funkcijų yra ta, kad jos dėka kalbos segmentiniai elementai tampa suvokiami kaip žodžiai, žodžių junginiai (sintagmos) ir frazės (sakiniai). Intonacija kaip supersegmentinė kalbos priemonė vienu metu atlieka integratyvinę ir diferencinę funkciją: kalbos srautą skaido į minimalias atkarpas, kurios ištariamoms su kalbėjimo situaciją atitinkančiu intonaciniu kontūru, taigi tuo pat metu intonacija atlieka ir pasakymo dalykinio bei emocinio turinio raiškos funkcijas.

Kalbant apie bendrąsias (universalias) intonacijos funkcijas, kurios būdingos visoms² ar bent daugeliui tyrinėtų kalbų (lietuvių taip pat), didesnių prieštaravimų tyrėjų tarpe nėra: šių funkcijų skaičius palyginti nedidelis, nesiekia ir dešimties, o keletą pagrindinių pripažįsta daugelis intonologų. Taigi, be jau minėtų diferencinės ir integratyvinės, intonacijai dar priskiriamos sintaksinė, komunikatyvinė, aktualiosios

---

¹ *Kundrotas G.* Lietuvių kalbos intonacija: teorija ir praktika. Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika. Mokslo darbai. Sud. G. Akelaitienė. – Vilnius: VPU leidykla, 2004. – 6 t. – Nr 1. – P. 13–20.

² Tikslumo dėlei būtina pastebėti, kad daugiau yra tyrinėta indoeuropiečių šeimos kalbų intonacija, o kitų kalbinių šeimų, kurių garsinė sandara visai kitokia, kaip, pavyzdžiui, toninės kalbos, intonacija tirta daug mažiau.

skaidos, emotyvinė-ekspresyvinė, stilistinė funkcijos (su paskutinėmis dvejomis gali būti siejamos ar papildomai išskiriamos paveikos (pragmatinė) ir fonostilistinė funkcijos. Svarbu pabrėžti, kad daugiausia abejonių iškildavo ne dėl intonacijos, kaip kalbos elemento, galimybės kalbos akte atlikti emocijų-ekspresyvinę funkciją, bet dėl šios funkcijos lingvistiškumo¹ — ar emocijos apskritai gali būti kalbotyros tyrimo objektas, turėti fonetines kalbines, taigi ir intonacines raiškos priemones.

Panašių diskusijų kyla ir tuomet, kai yra aptariamas neabejotinai svarbus bei specifinis intonacijos, kaip neverbalinės bendravimo priemonės vaidmuo komunikacijos akte išreikšti, nepriklausomai nuo kalbančiojo valios, specifinius ekstralingvistinius požymius: informuoti apie kalbančiojo socialinę ar profesinę padėtį (statusą), sveikatos (fizinės ir dvasinės) būklę, jo individualios šnekos ar dialekto ypatumus. Šiems požymiams (ar savybėms) apibūdinti vėlgi nėra aiškesnių lingvistinių sąvokų, kaip kad nėra nustatyta tų konkrečių požymių raiškos priemonių ar vienetų sistemos. Tokiu būdu, ši intonacijos funkcija nėra kalbinė.

Sakinio reikšmė (pasakymo semantika) yra visų kalbos priemonių — leksinio-gramatinio sakinio pagrindo, intonacijos, kalbinio konteksto — sąveikos rezultatas. Kiekvienu konkrečiu atveju (ir kiekvienoje kalboje) šių kalbinių priemonių reikšmingumo laipsnis yra skirtingas, jos gali viena kitą „pakeisti“, „pavaduoti“, reikštis „daugiau“ ar „mažiau“, „stipriau“ ar „silpniau“.

Vienais atvejais intonacija gali būti pagrindinis ir vienintelis turinio (pvz., modalinio sakinio tipo) raiškos būdas. Kitais atvejais turinio esmė reiškia leksinės-gramatinės kalbos priemonėmis, o intonacija atlieka tik antraeiles funkcijas — patikslina prasminius, emocinius ir stilistinius atspalvius. Šios savybės nėra tiesiogiai susijusios

---

¹ Per paskutiniuosius du dešimtmečius, kaip pažymi rusų mokslininkas V. Šachovskis, susiformavo pakankamai tvirta įvairių šalių kalbininkų nuomonė, kad emocijos yra kalbotyros mokslo objektas (*Шаховский В.И. Эмоции. До-лингвистика. Лингвистика. Лингвокультурология.* – М.: КД «ЛИБРОКОМ». 2010. – С. 14–27); tokiu būdu intonacija, kaip ir kiti kalbos sistemos elementai (leksika, morfologija, sintaksė), gali atlikti emocionalumo raiškos funkciją.

su intonacijos fonetinių požymių kiekybinėmis ar kokybinėmis charakteristikomis¹.

Realii, konkreti pasakymo semantika yra visų jau minėtų kalbos elementų sąveikos visuma, kur kiekvieno iš jų indėlis yra skirtingas, nulemtas kalbos gramatinės struktūros ir konkrečios bendravimo situacijos.

Pasakymo semantika kalbos akte formuojama bendrųjų (universalijų) ir individualiųjų intonacinių-garsinių raiškos priemonių ir jų atliekamų funkcijų pagalba.

Bendrosios (universaliosios) intonacijos funkcijos plačiaja prasme suvokiamos kaip būdingos jei ne visoms, tai bent daugeliui kalbų ar konkrečiai kalbų grupei; individualiosios būdingos vienai kuriai nors kalbai. Vienos kurioje nors kalboje bendrosios (universaliosios) intonacijos funkcijos ir tų funkcijų raiškos priemonės yra suvokiamos ir gali būti panaudotos visų ta kalba kalbančiųjų; individualiosios intonacinės raiškos priemonės (ir jų atliekamos funkcijos) yra labai situatyvios ir variatyvios, sąlygotos kalbos akto komunikacinės situacijos, kalbėjimo ir kalbėtojo stiliaus, kalbančiojo komunikacinių tikslų, jo individualių raiškos galimybių bei pačio sakinio teksto ypatumų.

Šiuo atžvilgiu svarbu, ar tai yra dalykinio pobūdžio kalba (informacinis pranešimas, dalykinis bendravimas, pranešimas, paskaita), taigi ramus monologas ar dialogas, ar, priešingai — pranešami netikėti įvykiai, nelaimės, netektys, skandalai, kurie pasakomi jau su emocionalią intonacija. Dar labiau intonaciškai emocionalus yra raiškus meninio teksto skaitymas, ar taip pat išraiškingas ir emocionalus literatūrinio kūrinio personažų dialogas teatro scenoje, kino ir video filmuose, pokalbių laidose televizijoje, reklaminiuose klipuose ir (ar) realiame bendravime (išraiškinga šnekamoji kalba).

Pirmojo pobūdžio tekstuose dominuoja dalykinė informacija, kuriai išreikšti pasirenkama neutrali leksika ir sintaksė; intonacinės raiškos galimybės tokiuose tekstuose smarkiai apribotos, ji čia atlieka

---

¹ Intonacijos ir gramatikos sąveika kalboje pasireiškia kaip substitucijos principas. Pirmasis šią sąveiką pastebėjo rusų sintaksininkas A.M. Peškovskis ir pavadino ją „princip zamieny“ (pakaitos principas). Vėliau šį reiškinį patikslino rusų kalbininkė T.M. Nikolajeva, o daugelis kitų intonologų pritaikė savo darbuose (daugiau apie tai žr.: Kundrotas G. Lyginamoji lietuvių ir rusų kalbų intonacinių sistemų analizė. Vilnius: VPU leidykla, 2009, p. 10–13.

pagrindinę jai būdingą — diferencinę ir integratyvinę funkciją — formuoja ir struktūrina tekstą (suskaido į sakinius, jų sudėtinės dalis) bei apipavidalina specifinę „dalykinio stiliaus intonacija“.

Antro tipo tekstuose daug dažnesnė arba dominuoja ekspresyvi ir emocinė leksika, ekspresyvi morfologija ir sintaksė. Ekspresyvų leksinį-sintaksinį pagrindą dar labiau pabrėžia, išryškina, patikslina ir sustiprina intonacija, pasitelkusi papildomą ir skaitlingą įvairių garsinių (foninių)-intonacinių priemonių¹ arsenalą.

Būtina pabrėžti, kad intonacijos funkcionalumas (ypač jos emocinės raiškos galimybės) lituanistikoje, deja, nėra pakankamai išnagrinėtas, nurodytos tik pagrindinės intonacijos atliekamos sintaksinės funkcijos rašytiniuose tekstuose; kai kurios kitos intonacijos funkcijos (emotyvinė, fonostilistinė) tik įvardintos, bet nesusietos su konkrečiomis raiškos priemonėmis, todėl esama situacija negali būti įvertinta kaip pakankama lietuvių sakininės kalbos intonacijos analizė ir reikalauja tolesnio jos tyrimo. Tai sąlygoja šio darbo *aktualumą ir naujumą*.

Šio darbo **objektas** yra lietuvių sakininės kalbos tekstai, o **tikslas** — nustatyti, kaip ir kokiomis garsinėmis-intonacinėmis priemonėmis gali būti išreiškiamas pasakymo turinys. Tyrimo **uždaviniai** yra šie: a) nustatyti pasakymo turinio semantikos komponentus, reiškiamus garsinėmis-intonacinėmis priemonėmis; b) nustatyti individualiosios raiškos priemones bei jų panaudojimo specifiką.

Tyrimo medžiaga — ištraukos iš lietuviškų kino ir video filmų, individualios kalbos pavyzdžiai (garso įrašai).

Tyrimo metodas — **komunikacinis-audicinis**, leidžiantis nustatyti turinio raiškos priemonių — sakinio leksinio-sintaksinio pagrindo, intonacijos, kontekstinių ryšių — sąveikos ypatumus.

¹ Svarbu žinoti, kad emocianalumo raiškoje daugiau ar mažiau (priklausomai nuo konkrečios situacijos), be taip vadinamų pagrindinių, sisteminių intonacinių priemonių, panaudojamos ir daugelis kitų funkcionaliai reikšmingų sakininės kalbos savybių — taip vadinamos garsinės-intonacinės priemonės: kalbėjimo tempas, ritmas, ritmika, registras, specifiniai artikuliacijos ypatumai — balsių labializacijos (lūpinimo) laipsnis, balsių ir priebalsių ilgimas, ar, atvirkščiai, trumpinimas, artikuliacinis kontrastas (didesnis–mažesnis kalbos padargų įtemumas). (Lietuvių kalbos enciklopedija. Sud. K. Morkūnas. – Vilnius: Mokslo ir ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999. – P. 259–260). Šie pokyčiai lemia tokių ryškių ir kontrastuojančių emocijų, kaip, pavyzdžiui, meilumas ir pyktis, pakili ir liūna nuotaika ir t.t., intonacinę raišką ir suvokimą.

Tyrimo rezultatai

Šiame darbe kaip sakininės kalbos tyrimo įrankis naudojama ankstesniuose autoriaus darbuose suformuluota ir apčiuota lietuvių kalbos intonacinės sistemos samprata ir sakininės kalbos tyrimo metodologija bei intonacinės transkripcijos pagrindai¹.

Lietuvių kalbos intonacinę sistemą sudaro 4 elementai: 1) septynių vienetų intonacinių kontūrų posistemė; 2) intonacinio centro vietos kaita (centro žymėjimas); 3) sintagminė skaida; 4) papildomas elementas — pauzė sintagmos viduje.

Būtina pabrėžti, kad intonacijos sistemiškumas šiame darbe suprantamas ne vien tik kaip vienetų (intonacinių kontūrų) sistema ar posistemė. Intonacijai būdingas funkcijas atlieka ne tik kontūrai, bet ir kiti sistemai priskirtini elementai: intonacinis centras, sintagminė skaida, pauzė. Kalbos akte visi jie pasireiškia kompleksiskai, sinchroniškai. Kiekvienam iš jų būdingos specifinės raiškos galimybės, nulemtos kalbos gramatinės struktūros.

Centrinis sistemos elementas yra intonacinis kontūras². Jis yra suvokiamas kaip intonacinis vienetas, nors kartu yra ir sudėtinė intonacinės sistemos dalis, jį galima apibūdinti ne tik funkciniu, bet ir fonetiniu bei fonologiniu aspektais, turi savo struktūrą ir skiriamuosius požymius.

Intonacinis kontūras, kaip intonacinis-fonologinis vienetas, yra akustinių komponentų junginys; kiekvienas kontūras charakterizuojamas perceptyviai suvokiamais diferenciniais fonetiniais požymiais, skiriančiais jį nuo kitų kontūrų.

Kalbos sraute kiekvienam intonaciniam kontūrai būdinga pasakymo variantų įvairovė. Vienais atvejais kurio nors kontūro labiausiai įprasti, standartiniai fonetinių realizacijų variantai,

¹ *Kundrotas, G.* Lietuvių kalbos intonacija: teorija ir praktika. Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika. Mokslo darbai. Sud. G. Akelaitienė. – Vilnius: VPU leidykla, 2004. – 6 t. – Nr 1. – P. 13–20; *Kundrotas G.* Lyginamoji lietuvių ir rusų kalbų intonacinių sistemų analizė. – Vilnius: VPU leidykla, 2009. – P. 10–13.

² Lietuvių kalbotyroje (kaip ir daugelio kitų kalbų intonologinėje terminijoje) nėra tikslios intonacijos vieneto sampratos, taigi ir jo pavadinimo. A. Pakerio nuomone, supersegmentiniais fonologiniais vienetais laikytini „funkciškai savarankiški prozodiniai elementai — p r o z o d e m o s“: kirčio, priegaidės, intonacijos. „Jos, kaip ir fonemos, paprastai atlieka skiriamąją funkciją <...> kai kuriuose darbuose intonacijos prozodemos vadinamos i n t o n e m o m i s“ (Pakerys, 2003, 10–11).

naudojami tik dalykiniam pasakymo turiniui išreikšti (būtina sąlyga intonaciniam vienetai nustatyti), suformuoja apibendrintą, tipinį „bazinį“ kontūro „paveikslą“ (invariantą), suvokiamą kaip neutrali, neemocinė intonacija. Šiuo atveju intonaciniai kontūrai yra vienareikšmiai ir atlieka pagrindinę, pirminę pasakymo dalykinio (prasmio) turinio raiškos funkciją.

Kitais atvejais tas pats konkretus „bazinis“ intonacinis kontūras gali būti suvokiamas skirtingai, priklausomai nuo leksinio-sintaksinio pasakymo pagrindo, jo struktūrinių savybių. Tuomet kontūras tampa daugiareikšmiu ir atlieka papildomas, antrines, funkcijas, pavyzdžiui: sakiniuose, turinčiuose nevienodą leksinį-sintaksinį pagrindą (IKL-3), pvz.: *Šian³dien jis išvažiuoja?* (klausimas); *Uždary³kite langą!* (mandagus prašymas); *Gudru³s tu!* (aukščiausio laipsnio įvertinimas); *Jis išvažia³vo, / bet greitai sugri¹š. //* (neužbaigta mintis); *Kada jis sugri³š? / Sakė, / kad rytoj. //* (klausimo pasitikrinimas prieš atsakant)¹.

Ši aplinkybė yra labai svarbi, nustatant kontūrų funkcionalumą apskritai bei tiriant sakinio semantikos formavimo procesus, ypač tada, kai jį sudaro ne viena, o keletas sintagmų.

Kaip antrinę bazinių kontūrų funkciją reikia vertinti jų dalyvavimą emocinio turinio raiškoje, pav.: *Žiūrėjai krepšini?* *Žiūrėjau¹*. (atsakymas — neutrali semantika, pirminė IKL-1 funkcija) ir: *Žiūrėjau⁴!* (atsakymas su iššūkiu — papildoma, antrinė (emocinės raiškos) IKL-4 funkcija); *Kodėl² pavėlavai?* (klausimas — neutrali semantika, pirminė IKL- funkcija) ir: *Kodėl⁴ pavėlavai?* (klausimas su priekaištu, nereikalaujantis atsakymo — papildoma, antrinė (emocinės raiškos) IKL-4 funkcija).

Būtina pastebėti, kad emocijų raiška pagrindiniais, „baziniais“ intonaciniais kontūrais yra tik viena tokios raiškos galimybė.

Kita raiškos priemonė yra emocinės intonacinių kontūrų realizacijos. Nuo tipinių neemocinių jos skiriasi konkrečiais akustinės išraiškos ypatumais, akustinių požymių charakteristikų deriniais,

¹ Pavyzdžiuose paryškinti skiemenys rodo sintagmos kirčio vietą, kuri priyginama intonaciniam centrui. Intonacinio centro vietą, drauge ir intonacinės kontūro numerį žymi skaičius nuo 1 iki 7. Ženklas : rodo trumpą (ribinę) pauzę, ženklas / — vidutinės trukmės pauzę, dvigubas // — didesnės trukmės pauzę. Šis intonacijos žymėjimas yra pati paprasčiausia intonacinė transkripcija.

kurie perceptiviai suvokiami kaip vienos konkrečios, o dažniau kaip keletu (dviejų ar trijų) vienu metu išreiškiamų emocijų, signalai. Visi to paties kontūro variantai (baziniai ir emociniai) funkcionaliai yra sinonimiški, nors savo fonetine raiška ir skiriasi.

Įsidėmėtina ir dar viena aplinkybė: riba tarp neutralumo ir emocingumo, tarp emocijos ir neemocijos yra labai trapi tiek suvokimo, tiek ir raiškos priemonių nustatymo požiūriu.

Šiame tyrime nagrinėjamos tik neemocinių, standartinių (bazinių) intonacinių kontūrų (įskaitant pereinamuosius) atliekamos funkcijos.

Kaip pasakymo variantai suvokiamos, pavyzdžiui, intonacinio kontūro realizacijos, turinčio skirtingą tono aukštį priešskirtinės ir (arba) pokirtinės dalies diapazone, tono kitimo (kylančiojo arba krintančiojo) didesnę ar mažesnę staigumą bei intervalą intonaciniame centre. Kaip pasakymo variantai suvokiami ir kitų akustinių požymių — trukmės, intensyvumo — pokyčiai intonacinio kontūro centre ir kitose jo sudėtinėse dalyse.

Vienos realizacijų turi aiškesnius, ryškesnius tipinių kontūrų požymius, kitose realizacijose tie požymiai yra silpniau išreikšti ir diferencijuoti arba vieno kurio nors kontūro konkrečios realizacijos akustiniai požymiai įgyja bendrų savybių su kito kontūro realizacijomis, taip pat jau pastebimai nutolusiomis nuo tipinio realizacijos varianto. Tokių dviejų skirtingų intonacinių kontūrų realizacijų kai kurie fonetiniai požymiai savo akustinėmis savybėmis gali būti labai panašūs ar net dalinai sutapti; jos nagrinėjamos kaip tarpinės, pereinamosios, o kontūrai, kuriuos jos prezentuoja - kaip tarpiniai, pereinamieji (žymimi kaip IKL-1², IKL-2¹, IKL-2⁵, IKL-3⁶, IKL-4⁶ ir t. t.). Lietuvių kalboje dar nėra tokių intonacinių kontūrų aprašo. Kaip pavyzdį panagrinėsime mažiausiai sudėtingus pereinamųjų intonacinių kontūrų požymius: IKL-1² ir IKL-2¹.

IKL-1², kaip tarpinės dviejų kontūrų realizacijos pagrindą sudaro tipiniai IKL-1 požymiai: tolygus tono žemėjimas intonaciniame centre; pokirtinėje kontūro dalyje tono aukštis žemesnis nei priešskirtinėje dalyje ir intonaciniame centre. Papildomas požymis — didesnis, nei tipiniame IKL-1 kontūre, intonacinio centro intensyvumas ir didesnė trukmė (iki 50 %).

IKL-2¹, kaip tarpinės dviejų kontūrų realizacijos pagrindą sudaro tipiniai IKL-2 požymiai: krintantis tonas intonaciniame centre (pradinis tono aukštis intonaciniame centre didesnis, lyginant su IKL-1), pokirtinėje kontūro dalyje tono lygis žemesnis nei prieškirtinėje. Tačiau šios realizacijos intonaciniame centre nepakankamai (tik iki 50 %) išreikšti diferenciniai IKL-2 požymiai, lyginant su IKL-1 — didesnis centro intensyvumas bei trukmė.

Tarpinių, pereinamųjų intonacinių kontūrų realizacijos kalbos akte suformuoja ir išreiškia papildomus, dažniausiai dar nežymius, vos suvokiamus pasakymo semantikos emocinius atspalvius, šių atspalvių pustonius.

Vienas išraiškiausių ir svarbiausių akustinių-intonacinių emocionalumo raiškos ir emocinės intonacijos požymių yra tembras, jo kaita, taip pat svarbus yra kalbėjimo tempas, ritmas bei registras (viso kontūro pasakymas aukštesniame arba žemesniame tono lygyje, lyginant su įprastu vidutiniu). Registas gali būti vidutinis, pusiau aukštas ir aukštas bei pusiau žemas ir žemas. Tam tikru registru gali būti pasakoma visa didesnė ar mažesnė teksto atkarpa (keletas sintagmų), taip pat tik ir viena teksto atkarpa (sintagma). Tembros ir kalbėjimo tempo pokyčiai, kaip ir registas, priklausomai nuo kalbančiojo valios ir pasakymo tikslų, pasireiškia skirtingos trukmės sakininės kalbos (garsinio teksto) atkarpose.

Svarbu žinoti, kad emocionalumo raiškoje daugiau ar mažiau (priklausomai nuo konkrečios situacijos), be jau paminėtų, naudojamos ir kitos, apibendrintai vadinamos garsinėmis-intonacinėmis, priemonės, specifiniai kalbos artikuliacijos ypatumai. Pavyzdžiui, kalbėjimo tembras priklauso nuo balsių labializacijos (lūpinimo) laipsnio, balsių ir priebalsių ilginimo, ar atvirksčiai, trumpinimo, šie pokyčiai lemia ryškių ir kontrastuojančių emocijų intonacinę raišką ir suvokimą.

Pasitelkus intonacinę transkripciją, buvo palyginti lietuvių sakininės kalbos intonacijos pavyzdžiai, jos elementų sąveika ir raiška įvairiuose sakininės kalbos tekstuose.

1) Dalykinio pobūdžio tekstuose intonacija tik nežymiai daugiau ar mažiau paryškina leksinėmis- sintaksinėmis kalbos priemonėmis

išreikštą teksto turinį, tam daugiausia panaudojamos bendrosios, „standartinės“ intonacinės raiškos priemonės: sakinio teksto skaida sutampa su logine-gramatine sakinio struktūra, taigi skyrybos ženklais; papildomoji sintagminė skaida nebūdinga; sintagmos pasakomos su baziniais intonaciniais kontūrais; pereinamieji kontūrų variantai pasitaiko retai; intonacinio kontūro centro vieta įprastinė (paskutinio sintagmo žodžio kirčiuotas skiemuo); kalbėjimo tempas ir registras vidutinis.

Pirmajame tekste sintagmų trukmė didelė, jas sudaro net iki 10 žodžių; papildoma sintagminė skaida beveik nenaudojama, intonacinių kontūrų realizacijos standartinės, pvz:

Amerikiečiai vyrą buvo įtraukę į galimų teroristų duomenų ban³ką, / tačiau suteikė kaltinamajam Jungtinių Amerikos Valstijų vi¹žą. // Kauno rotušėje rengiamas jubilee³jinis, / dvidešimta³sis, / Kalėdinis va¹karas / ir meno kūrinijų aukcio¹nas. // Šiomet surinktos lėšos bus skiriamos tuberkulioze sergantiems vaikams parem¹ti. // Taip pat bus nupirkti ir padovanoti klausos aparatai keturiolikai vaikų¹. //

(Lietuvos radijas-1)

Europarlamento rinki³mai / birželio tryliktą die¹ną.// Iš viso bus ren⁶kama / trylika atstovų iš Lietuvo¹s. // Socialdemokratai nei¹gia / konservatorių kal³tinimus, / neva bankrutavusio koncerno EBSV vado²vai / darė į³taką / nuo devyniasdešimt antrų³jų / Lietuvą valdžiusiai eldėdėpė². //

(„Žinių radijas“)

2) Ženkliai didesnę intonacinių raiškos priemonių įvairovę atrandame radio interviu, tiesioginiame eteryje, improvizuotame, kaip įprasta šiai laidai, pokalbyje, kurį veda žurnalistas Ginas Dabašinskas. Leksinį-sintaksinį teksto pagrindą sudaro aiški ir tiksli leksika, intonacinėmis-garsinėmis priemonėmis kuriama draugiško, bičiuliško, pokalbio nuotaika: papildomosios sintagminės skaidos pagalba pasakymo semantika maksimaliai tiksliai suskaidyta — sintagmos trumpos (dažnai vos vienas žodis), pasirenkami įvairūs intonaciniai kontūrai ir jų realizacijų variantai. Linksma, džiugi pokalbio pradžios nuotaika kuriama besikaitaliojančių IKL-3, IKL-6 ir jų tarpinių variantų IKL-3⁶, kurią dar labiau sustiprina „kilstelėtas“ kalbėjimo registras

(aukštesnis už vidutinį). Gino Dabašinsko įvadiniame monologe prasminiai akcentai sudėlioti tiksliai ir santūriai — tik du kartus panaudotas IKL-2 kontūras, papildomai pabrėžiantis, sustiprinantis teiginį, kitose sintagmose laidos vedėjas reikalingą pabrėžti semantiką nurodo pereinamosiomis IKL-²⁻¹ realizacijomis, o dvi sintagmos / *leidė⁴jas*, / *dviejų vaikų tė⁴vas*, /, pasakytos su IKL-4 kontūru, papildo nuširdžios pagarbos atspalviu:

— *Sveiki gyvi²⁻¹*, / *šiandien su mumi⁶s* / *Marius Jo²vaiša*, / *ver³slininkas*, / *fotogra²⁻¹fas*, / *leidė⁴jas*, / *dviejų vaikų tė⁴vas*, / *tai¹p*, / *žemaitis iš Lietuvo³s*, / *iš Vil³⁻²niaus...// A²⁻¹*, / *tiesa³*, / *medalio* „*Už nuopelnus Lie³⁻⁶tuvai*“ / *laiky¹tojas...// na nesvarbu²⁻¹ dabar*, / *svarbu³*, / *nors gal ta³⁻⁶ps kada*, / *ai²⁻¹šku*, / *kada nor²s*, // *be³t*, *kas yra svarbiausia*, / *projekto „Neregėta Lietuva“ au⁶torius*, / *viešosios į⁶staigos* / „*Lietuva³ — / Baltijos širdi⁶s*“ / *vadovas ir komunikacijos eksper¹tas*.

(„Žinių radijas“)

3) Emociškai spalvingas tekstas, pagrindinės raiškos intonacinės priemonės — panaudoti beveik visi, išskyrus ketvirtąjį (IKL-4), intonaciniai kontūrai, intonacinių kontūrų sinonimija, papildomoji intonacinė skaida, įvairuoja pauzių trukmė, kalbėjimo tempas, balso tembras, kalbėjimo registrai, emocijų kaita, pvz.:

Pirmasis: — *Na²*, / *kaip kruti³*, / *kaip se³kasi?* // (balse užslėpta nekantrumo emocija, kurią išreiškia greitas pasakymo tempas, balso tembras ir truputį aukštesnis registras)

Antrasis: — *A²čiū*, / *neblogai³*. // *O kaip pa⁶ts?* // (sintagmoje // *O kaip pa⁶ts?* // IKL- 6 išreiškia reakciją į neįprastą pašnekovo būseną bei susidomėjimą ir smalsumą; šioje pozicijoje - šnekamojoje kalboje įprastinis ir neutralus yra IKL-3 kontūras, taip pat IKL-4, suteikiantis rimto dalykiško bendravimo stilistinį atspalvį).

P.: — *Na aš aš aš³*, / *taip sa³kant*, / *kaip žir²nis prie kelio... // Supranti³*, / *Albi²nai*, / *aš tau skam³binu* / *ne be rei¹kalo*. //

A.: — *O²*, / *koks tra³giškas balsas!* // *Kq²*, / *pakliuvai į bė³dą?* // *Na klo²k*, / *nesivaržy³k*. //

(šioje atkarpoje emocinį turinį, išreikštą leksiniu-sintaksiniu pagrindu „koks tragiškas balsas“ dar labiau pabrėžia ir sustiprina

IKL-5 kontūras. Neutrali intonacija būtų tokia: „O¹, / koks tragiškas bal²⁻¹sas! ;

P.: — *Noriu tavęs paprašyti // paprašyti vieno⁶s / nedidelės paslaugo¹s. //*

A.: — *Na mielai⁷, / jei tik mano va²lioj... //* (papildomą ekspresiją — ryžtingą patvirtinimą čia žymi IKL-7 kontūras, vietoje įprastinio ramaus atsakymo „Na mielai¹. /)

P.: — *Ar negalėtum man pai³mti / lagami²ną? //*

A.: — *Gal³čiau. / Kodėl ne²? //* (- Gal³čiau. — čia IKL-3 kontūras išreiškia ekspresyvų sutikimą, kurį patvirtina ir kalbos kontekstas - Kodėl ne²?)

(Lietuvos radijo teatras. V. Žilinskaitė. „Lagaminas ir tretysis“).

4a) VPU rektorius A.Gaižučio kalba, pasakyta jo knygos pristatyme LMA 2009 03 31 d.

Na²⁻¹, / mielas kole¹ga ; Romual¹⁻²dai, / man ištikrųjų malonu išgirsti kaip kiekvienam³ / na³⁻⁶ / pagiriamuo³siaus ; žodžiu⁶s ; ir³⁻⁶ ; tai iš tikrųjų / visada yra¹ ; džiugu¹. // Ir aš norėčiau pasakyti³ ; tiktai galbūt³⁻⁶ / keletą įvadi³nių, / ne ne fra²zių, / bet kaip gimsta knyga³⁻⁶, / juo labiau, kad čia³, / mūsų tarpe yra ir³ / gamtos mokslų atstovai, labai žinomi ; profesoriai, / ir humanita²⁻¹rai, / na ir gerbiamas profesorius Romual³das ; pažymė¹jo, / kad tarsi yra daug mano to¹, / kaip pasaky³ti, / daug produktyvu²mo. //

Bet aš no³riu / štai² ką ; ištari¹⁻²ti. // Man atrodo, ka³d / knygos rašymas ir tas produktyvu³mas ; kar³⁻⁶tais / atsiranda iš tam tikro⁶s ; netgi nevilnie²s. // Kadan³gi / ne vien² tik / iš įkvėpimo ir džiaugsmo. // Juo labiau, ka³d / vis³délto, / tokios pa³⁻⁶reigos / administra²cinės / labai di²⁻¹delės, / kurios prasideda diena³⁻⁶, / baigiasi vėl²⁻¹gi ; diena visgi net ne su dar³bo / valando³⁻⁶mis, / tai rektorius darbas ištikrųjų yra / pakan³⁻⁶kamai / monoto³⁻²niškas, / a²⁻¹linantis, / jis suveda su daugybe veidų⁶, / daugybe proble³⁻²mu, / bet jis visdélto labai išsunkia žmo¹⁻²gų. // Ir³ / jeigu pasiduo³ti / tam ri⁶tmu, / tai iš tikrųjų / galėtum ta¹pti / šiek tiek niurzgus to³⁻⁶ks ; administra²⁻¹torius, / kuri³s ; pyksta ant pasau³⁻²lio, / ant savęs patie³⁻⁶s, ir / kad tokiu neta⁶pti, / tai va¹t ; ir ir pradedi save³⁻⁶, / galima sakyt kar³tais, / prikalti prie ra⁵⁻²šomojo stalo, / taip kad jaustumeis vėlgi ir lai³svas / ir pilnaver²⁻¹tis žmogus, / galų gale¹, ; taip kaip tu³⁻⁶ / įsivaizduo²⁻¹ji, ; ką nori rašy¹ti. //

Kalbos akustika tolygi (nes tono ir intensyvumo intervalai nedideli), bet išraiškinga. Pradžioje balse juntami lengvo jaudulio atspalviai (registrų kaita, balso tembro pokyčiai), sąlygoti aplinkos emocinio ir kalbinio bendravimo konteksto bei tiesiog kalbos akte kuriamo proginės kalbos teksto žanro.

Kalbos tekste dominuoja dalykinis-prasminis turinio komponentas (knygos atsiradimo prielaidos, aplinkybės, svarbios situacijos), kurį kalbėtojas originaliai sintagmiškai suskaido ir semantiškai sugrupuoja papildomosios sintagminės skaidos priemonėmis. skirtingos trukmės pauzėmis - dažnos labai trumpomis, ribinėmis pauzėmis. Tokią teksto skaidą ir tokias skaidos priemones vertėtų pažymėti kaip individualiosios intonacinės raiškos pavyzdį. Kaip dar vieną individualiosios A.Gaižučio intonacinės raiškos priemonę reikia išskirti pasakymo negalinėse (dažniausiai trumpose, atskirtomis ribine pauze) sintagmose panaudojamus IKL-1, IKL⁻²⁻¹ kontūrus: tokias teksto atkarpas suvokiame kaip labiau semantiškai savarankiškas; paprastai krintantis, žemėjantis tonas žymi viso pasakymo (minties raiškos) pabaigą, tad šie kontūrai, daugiausia IKL-1, paprastai yra naudojami galinėse sintagmose.

Kalbos emocinį turinį papildo ir A.Gaižučio teksto fonostilistiką galutinai suformuoja jo naudojamos individualiosios raiškos priemonės — specifiskai segmentuotas kalbos srautas (trumpos ir ilgos sintagmos, pauzių tarp sintagmų trukmės gama), savitos intonacinių kontūrų realizacijos (pasakymo variantai) bei jų sekos darna ir kompozicija. Teksto garsinę išraišką suvokiame kaip pokalbį-dialogą su klausytojais, kolegomis, draugais ir pažįstamais: tekste nenaudojamas ketvirtasis intonacinis kontūras, kuris paprastai būdingas dalykiniam ar paskaitiniam kalbėjimo stiliui, o vyrauja pirmas-trečias ir šeštas kontūrai bei jų tarpiniai, pereinamieji variantai, suvokiami kaip ...santūriai emociinga dalykinio turinio raiška.

Antrasis tekstas — VPU rektoriaus A.Gaižučio kalba, pasakyta 2009 02 19 d. LMA, akademiko R.Grigo knygos pristatyme — daug labiau emociingesnis. Nors išlieka ir pirmam tekstui būdingi sintagminės skaidos ypatumai, bet kalbos akustika ryškesnė ir perceptyviai kontrastingenė (tono ir ypač intensyvumo intervalai ženkliai didesni),

didesnė taip pat intonacinių kontūrų bei jų realizacijų įvairovė. Tekste pakankamai dažnai naudojami antrasis ir penktasis baziniai intonaciniai kontūrai ir tarpiniai jų variantai kaip sustiprinto teigimo, teigiamo ir neigiamo ekspresyvaus vertinimo, retorinio klausimo raiškos priemonės, kurios derinamos su trečio ir šešto kontūrų baziniais bei pereinamaisiais variantais. Tai kalbai-monologui suteikia papildomus nerimo, rūpesčio, atjautos ir liūdesio atspalvius:

Ger²⁻⁵biamosios ir gerbiamieji! // Iš tikrų³jų, / žiūr³rint : į Jūsų ve⁶dus, / kyla labai dau³g / šviesių ir gražių minčių¹. // Tai yra³⁻⁶ : ta³s, : saky¹kim, / susirinki³mas / žmonių³, / kurie³⁻⁶ : dėjo pagrindus nau²jqjai / lai²⁻¹svai / švietimo siste³mai, / kurie yra labai dau³⁻⁶g / ir labai⁵⁻² atsakingi / už tai³⁻⁶, : kas vyksta dabar¹. //

Aš norėčiau pradė³ti : savo to¹kį / trumpą pasisa²⁻¹kymą : nuo vienos mintie¹s. // Kai pagalvo¹ji : apie tuos dvidešimt me³⁻⁴tu, / ištikrųjų tai yra³ : didelis laiko tar¹pas / ir nedi³⁻⁶delis / ma²⁻¹stant / apie apskritai lai²ką. // Vi³stiktai, / ar yra pasie²kta : kažkas tai iškilau⁵s ir reikšmingo? // Tu³rim / turbū²⁻¹t / visi³ / nuoširdžiai prisipažin¹ti, / kad per tuos dvidešimt me³tu / yra¹ / pasiekta dau²g / esmi⁴nių laimėjimų / mūsų švietime¹. // Aš turiu galvoj³⁻⁶, / vykstant socialinio gyvenimo lū³⁻²žiai, / san⁵tvarų kaitai, / vi³sdėlto: yra¹ : pasiekta dau²g, / ne vien³ tiktai, / galima¹ / saky²⁻¹ti, / kažkuriuose tai mo²ksluose, / dė²styme, / be³t / visoj mūsų siste²moj, / galų gale³ : žmogaus ma²⁻¹styme : ir jo laiky¹senoj. // Ir kartu³ : vėl³gi / kar²⁻¹tais / ateina ir liūdno¹kos mintys: // ne visada³⁻² / mes sugebame įsiklausyti į vieni kitų³⁻⁶ / argumentu³⁻⁶s, / tei³ginius, / nei⁴ginius, / no³rus, / siekimu³⁻⁶s. //

Mane³, / kaip re³ktorių / šiuo²⁻¹ atveju / labiau³⁻²siai : domina likimas bū³tent / mo²kytojo, / pedago²go, / kaip pa⁵čio pagrindinio / šito⁶s sakykim, / didelės siste²mos / ne eleme⁵⁻²nto, / bet pagrindų⁵ pagrindo. //

Ir³ / su dideliu liūdesiu visdėlto turiu pasakyti, kad³⁻⁶ / kie⁵k buvo / bekalbėta apie tai³, : kaip pake¹t / žmogau¹s : pedago²go : socialinį statusą mūsų šaly ir visuo³menėj, / kie²⁻¹k/ vi⁵⁻²sdėlto / disku²sijų, / rei³škia / konferen⁵cijų / bu³vo / ir bu¹vo / ir⁶ / šių daly³kų / mes vistik dar¹ / nesugebė²⁻¹jom : per dvidešimt me³tu / šiek tiek ki³lstelėti / į rei¹kiamą : ir būtiną ly³gi. //

Išvados

Įvairių sakininės kalbos tekstų analizė parodė, kad pasakymo (teksto) turinio (dalykinio ir emocinio) raiškoje galima didelė intonacinių-garsinių priemonių panaudojimo įvairovė, kuri priklauso nuo kalbos akto komunikacinės situacijos, kalbėjimo ir kalbėtojo stiliaus, kalbančiojo individualių raiškos galimybių bei pačio sakininio teksto ypatumų.

Literatūra

1. Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages / Ed. by Daniel Hirst and Albert Di Cristo. – Cambridge University Press, 1998. – 457 p.
2. *Girdenis A.* Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai. – Vilnius, 2003. – 387 p.
3. Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. – Vilnius, 1994. – 743 p.
4. *Koženiauskienė R.* Retorika. Iškalbos stilistika. – Vilnius, 1999. – 463 p.
5. *Kundrotas G.* Lietuvių kalbos intonacija: teorija ir praktika // Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika. Mokslo darbai. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004. – 6 t. – Nr. 1. – P. 13–19 /69/
6. *Kundrotas G.* Lyginamoji lietuvių ir rusų kalbų intonacinių sistemų analizė. – Vilnius: VPU leidykla, 2009. – P. 38.
7. Lietuvių kalbos enciklopedija. – Vilnius, 1999. – 746 p.
8. *Pakerys A.* Lietuvių bendrinės kalbos fonetika. – Vilnius, 2003. – 241 p.

G. Kundrotas

Universal and Individual Means of Sounding Speech (Based on the Material of the Lithuanian Language)

The (subject and emotional) content of the utterance is expressed by the arsenal of all sound-intonation means of a language as well as by other elements (lexical-grammatical) of the language system, which are synchronically combined in a speech act. The intonation of any speech has universal functions, which are inherent to other languages, and also specific functions and expressive means, characteristic of that particular language and its phonetic expression. The paper analyzes different variants of individual intonation expression of spoken texts that are characterized by different emotional and stylistic coloring.

Key words: speech intonation; general (universal) and individual functions of intonation; sound-intonation means; intonation system and its elements; features of individual expression.